

“Deli Dâhi”: Bipolar Bozukluk ve Yaratıcılık İlişkisine Eleştirel Bir Bakış

Umut Mert Aksoy

Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastânesi, 1. Psikiyatri Kliniği. Başasistan

E-Adres: drumutertaksoy@gmail.com

Adres: Ataköy 5.Kısım E-1/6.C. No: 61 BAKIRKÖY-İSTANBUL

Telefon: +902125609750

ÖZET

Antik Çağ’dan günümüze delilik ile dâhilik arasında bir bağlantı kurulmuştur. Halk destanlarında folklor ve edebiyatta bu bağlantı bilinçli ve bilinçdışı olarak ifâde bulmuştur. “Deli Dâhi” stereotipik bir ikon olarak az rastlanan “dehâyı” nedensellik ekseninde açıklamak için kullanılan bir kavramdır. 19. YY’da söz konusu ilişki “delilik ve dâhilik” ekseninde tartışılırken, 20. YY ikinci yarısına gelindiğinde “yaratıcılık ve affektif bozukluklar” inceleme alanını oluşturmuştur. Bu derlemede özellikle 20. YY ikinci yarısında yapılan ve bu alanda temel sayılan çalışmaların eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmaların desenlerindeki farklılıklar, bâzı çalışmaları biyografilerle ve üçüncü kişilerden alınan bilgilerle sınırlı oluşu, yaratıcılığı ölçebilen evrensel anlamda kabûl görmüş bir değerlendirme aracının bulunmayışı ve nihâyet “yaratıcı” kabûl edilen kişilerin ünlü oluşları dolayısıyla yapılan incelemelerdeki etik sorunlar bu çalışmaların kısıtlılıklarını oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan daha iyi yapılandırılmış etik çerçevedeki yeni çalışmalar eski stereotipik “çılgın dâhi” ikonunun gerçekliğini sorgulayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: affektif bozukluklar, deha, yaratıcılık

ABSTRACT

“The Mad Genius”: A Critical Approach to the Relation between Bipolar Disorder and Creativity

In our culture “Mad Genius” has been accepted as a stereotypic icon. A relationship between madness and genius has been assumed since antic age. Many researches have tried to investigate this relationship in conjunction with the comprehension of the age. At the end of the 19th Century this assumption was related with “genius–madness” coexistence whereas in 20th Century it was replaced with researches regarding especially affective disorder and creativity.

The aim of this review is to evaluate major research done in the second half of 20th Century regarding especially affective disorder, mainly bipolar disorder and creativity. The differences in the design of researches made it impossible to compare studies, especially driven from biographies and stories of a third person. New studies based large samples with standardized and constructed interviews may illuminated this antic dilemma of madness and genius, regarding questioning of true existence of stereotypic “mad genius icon”.

Keywords: affective disorders, madness, genius, creativity

*“Lâtinlerin stultitia, Yunanların
Moria dedikleri deliliğim ben...
Homeros her ne kadar kör idiyse de şu sözü söylemekle
aslında pek iyi gördüğünü anlatmıştır:
Deli kendi zararına olarak bilge olmayı öğrenir”.*
Erasmus Deliliğe Övgü’den (1780).

Antik Çağ’dan günümüze delilik ile dâhilik arasında bir bağlantı kurulmuştur. Halk destanlarında, folklor ve edebiyatta bu bağlantı bilinçli ve bilinçdışı olarak ifade bulmuştur. “Çılgın dâhi” stereotipik bir ikon olarak az rastlanan “dehâyı” nedensellik ekseninde açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Kuvvetli bilinçli ve bilinçdışı vurguya karşılık, bu alandaki çalışmalar bu nedenselliği gözler önüne sermekten uzaktır. Bu derlemenin amacı, özellikle affektif bozukluklar ile dâhiyane yaratım arasındaki ilişkiyi inceleyen temel çalışmaları eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirmektir.

Günümüzden iki bin yıl önce “delilik” ilâhî bir esin olarak kabul edilip seçilmiş kişilerde hayat bulurdu (Jamison 2007). Delilik tanrıların bir esini olarak tanımlanırdı, hâtta Platon, bu esin anlarını “İlâhî delilik - Divine madness” olarak isimlendirmiş ve şâirlerin mısralarının bu ilâhî gücün etkisinde bilinçdışı ifade bulduğunu belirtmiştir. Aristo, İÖ 4. YY’da filozofların yazar ve politikacıların melankoliye eğilimine işaret etmiş, melankoli delilik ve esin arasında bir ilişkinin varlığından söz etmiştir (Ludwig 1989). Antik çağlardan 19. YY’a kadar metinlerde söz edilen “ilâhî delilik”, psikotik bozukluklardan çok, affektif spektruma işaret etmekte olduğu düşünülebilir. Zira psikotik bozukluk modern çağın sosyal ihtiyaçlarını karşılayamayan sosyal ilişkiler geliştiremeyen patolojileri düşündürebilir.

Rönesans ile birlikte deha, melânkoli ve delilik arasındaki ilişki yeniden gündeme gelmiş, nihâyet bu ilişkinin araştırmalara konu olması 19. YY romantizminin bilim adamlarını etkilemesiyle oluşmuştur. Ancak, sistematik araştırmalar, beyin ve ruh birlikteliğinin yoğun olarak sorgulandığı ve biraz da romantik bir şekilde beyin davranış ilişkisinin kesin doğrulanabilir olduğu hipotezinin bilim dünyasına egemen olduğu 19. YY’a kadar gecikmiştir. 19. YY keskin ve sınırları iyi belirlenmiş bazı beyin alanlarının davranışlardan sorumlu olduğu lokalizasyon teorilerinin ve bu zeminde ortaya atılan frenolojinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu yaklaşımda 19. YY’ın materyalist bilim felsefesinin etkisi söz konusu olabilir. Aynı felsefi bakış “dehâyı” açıklamak için “deliliği” bir neden olarak yorumlamış, “çılgın dâhi” birleşiminde çözümünü sun-

muştur.

Tartışmalı olmakla birlikte, 20.YY’ın en önemli san’atçılarından bâzılarının manik depresyon hastalığından muzdarip olduğundan söz edilmektedir. İntihar ile yaşamlarına son veren Sylvia Plath, Ernest Hemingway, Virginia Woolf’un yanı sıra Tennessee Williams, Mark Twain, Hermann Hesse bu san’atçılardan bâzılarıdır. Psikiyatrik sınıflamaların sürekli değişen yüzü bu san’atçıların hastalıklarının gerçekte ne olduğu konusunda kuşkular uyandırmaktadır. Örneğin Virginia Woolf, Jamison (1995) ve diğer müelliflerce “manik-depresif” olarak nitelendirilmekteyken, narsistik kişilik bozukluğu veya atipik psikoz muhtemel tanılar arasında anılmaktadır (Orr 2004). Yine de, Virginia Woolf’un intiharından önce eşine bıraktığı mektup düşündürücüdür:

Leonard Woolf’a, 18 Mart 1941

“Sevgilim, yine çıldırmak üzere olduğumu hissediyorum. O korkunç şeyi yeniden yaşayamayacağımı hissediyorum. Ve ben bu kez iyileşemeyeceğim. Sesler duymaya başladım. Odaklanamıyorum. Bu yüzden yapılacak en iyi şey olarak gördüğüm şeyi yapıyorum. Sen bana olabilecek en büyük mutluluğu verdin. Benim için her şey oldun. Bu korkunç hastalık beni bulmadan önce birlikte bizim kadar mutlu olabilecek iki insan daha düşünemezdim. Artık savasacak gücüm kalmadı. Hayatımı mahvettiğimin farkındayım ve ben olmazsam, rahatça çalışabileceğini de biliyorum. Bunu sen de göreceksin. Görüyorsun ya, bunu düzgün yazmayı bile beceremiyorum. Söylemek istediğim şey şu ki, yaşadığım tüm mutluluğu sana borçluyum. Bana karşı dâima sabırlı ve çok iyidim. Demek istediğim, bunları herkes biliyor. Eğer biri beni kurtarabilseydi, o kişi sen olurdu. Artık benim için her şey bitti. Sadece sana bir iyilik yapabilirim. Hayatımı daha fazla mahvedemem. Bizim kadar mutlu olabilecek iki insan daha düşünemiyorum” (Orr. 2004).

Dehâ ve akıl hastalıkları arasındaki ilişki ünlü İtalyan kriminolog Lombroso’nun “The Man of Genius” (1895) adlı kitabının yayınlanmasından sonra büyük ilgi çekmişti (Lombroso 1895). Lombroso’ya göre deha dejeneratif bir psikozdu ve bu durum nesillere aktarılan güçlü bir genetik nitelik taşımaktaydı. Lombroso’nun bu kitabı da tıpkı çağdaşı olan Krafft von Ebbing’in “Psychopathie Sexualis” kitabında olduğu gibi, vak’a sunumlarına dayalı olup tanınmış dâhilerin biyografik özellikleri üzerine kuruluydu. Bu materyal üzerinde Lombroso yaratıcı olanda “anormâl” olanın izlerini aramış, deha ve delilik arasındaki bağlantıyı inceleme amacıyla antropometrik ölçümlere dahi başvurmuştu. Bu kitabında Lombroso dâhilerde manik depresyonun daha sık rastlandığını belirtmişti.

20. YY'ın ikinci yarısına gelindiğinde kavram olarak "deha" artık tarihî bir mânâ taşımaktaydı. Rönesans sonrası dönemde 19. YY'da çağa hâkim olan "holistik bilge-filozof" kavramı araştırmacılarda birçok alanda yaratıcı olabilen kişilerde "dâhilerde" psikopatolojinin izlerini araştırmaya teşvik etmişken, 20. YY'da bunlar yerini "yaratıcılık" ve akıl hastalıkları arasındaki bağlantıyı araştırmaya bırakmıştır.

Önemli çalışmalardan biri, Juda'nın (1949) Alman san'atçı ve bilim adamları arasında yapmış olduğu araştırmadır. 113 san'atçı incelemeye konu olmuş, 12'si mimar, 18'i heykeltıraş, 37'si şâir ve 20'si ressam, 26'sı besteci çalışmaya katılmıştır ve katılımcılar 181 bilim adamı, 112 doğal bilimler, 9 teknik ve 51 teorik bilimler, 9 idarî bilimler alanında çalışan bilim adamlarından oluşan bir grup ile karşılaştırılmıştır. Çalışma görüşmeler yerine tarihsel kayıtlara dayalı olarak yürütülmüş, yetenekli bilim adamı ve san'atçılar çalışmaya alınmıştır. Her iki grup incelendiğinde, kişilik bozukluğu en çok rastlanan tanı grubu olmakla birlikte, psikopatik kişilik tanımı "eksitasyona eğilimli" ve "duygusal olarak durağan olmayan" nitelikleri içermektedir. Söz konusu durum alman literatüründe o dönem psikopatik kişiliği tanımlamakla beraber, günümüzde affektif spektrum da kapsayabilir. Her iki grup için intihar oranları benzer saptanmakla birlikte, Juda alkolizmin ve psikozun san'atçılarda, affektif bozukluğun ise bilim adamlarında daha sık görüldüğünü bildirmiştir. Adı geçen eserde %50 oranla en yüksek psikopatolojinin şâirlerde olduğu belirtilmiş, müzisyenlerde %38 ve ressamalarda %18 oranında psikopatoloji tesbit edilmiş, san'atçı ve yazarların birinci derece akrabalarında siklotimini, intihar ve manik depresyonun sık rastlandığını ifade etmiştir.

Bu konuda yapılan ve çalışmalarda sıklıkla atfı alan temel çalışmalardan biri Andreasen'e aittir. Andreasen (1987) 1972 yılında başladığı ve 15 yıl sonra yayınlanan çalışmasına, Iowa Yazarlar Kulübü'ne katılan Amerikan edebiyatının en seçkin 30 yazar katılmıştır. Söz konusu kulüp, bir yazarlık kursu çerçevesinde üniversiteye davet edilen yazarlardan oluşmuştur. Vak'a kontrolü prospektif desendeki bu çalışmada yazarlarda %80 oranında herhangi bir affektif bir bozukluk olduğunu (%43 bipolar), yazarlarda %30 oranında alkolizm bulunduğunu saptamıştır. Değerlendirmeyi kendi oluşturduğu yapılandırmış bir görüşme ile yapmış ve yaratıcılığı değerlendirme için verbal ve görsel yaratıcılık için WAIS IQ testi ve sözel olmayan yaratıcılık için ise Raven progresif matrisleri kullanmıştır.

Andreasen'in çalışması, vak'a sayısının az oluşu,

yalnız belirli bir alanı –edebiyat'ı, ancak 30 kişi (bu 30 kişinin 27'si erkek) ile taraması ve kendi yapılandırdığı görüşme formlarını kullanması yönünden eleştirilmiştir (Schlesinger 2009).

Kay Jamison, bir tânesi kendi otobiyografisi olan ve kendi manik depresyon hastalığını anlattığı "An Unquiet Mind" olmak üzere bu alandaki üç önemli eseri ile tanınmaktadır. Goodwin ile birlikte yazmış olduğu alandaki temel başvuru kitabı niteliğindeki "Manic Depressive Illness" kitabındaki konuya dâir bölüm ve yaratıcılık - manik depresyon arasındaki bağlantıya dâir yazmış olduğu "Touched With Fire- Manic Depressive Illness and Artistic Temperament" diğer kitaplarıdır.

Jamison (1989) İngiliz san'atçı ve yazarlarda yaptığı çalışmada kendi alanında en az bir ödül alan kişileri çalışması alanda sık atfı alan diğer çalışmadır. Affektif spektrum bozukluğunu düşündüren açık uçlu sorular yoluyla görüşmeler yaptığı çalışmada çalışmaya katılan kişilerin %38 oranında affektif bir bozukluk dolayısı ile tedavi gördüğünü, vak'aların büyük oranda lityum veya antidepresanlar ile tedavi edildiğini yâhut hastaneye yatış öyküsü bulunduğunu saptamıştır. Şâirlerin %33 oranı ile bu grubun çoğunu oluşturduğunu ve yine %17 oranında mani öyküsü saptamıştır. Çalışmaya katılan kişilerin %89'u hipomani ölçütlerini karşılayan yaratıcı ve üretken dönemler tanımlamışlardır.

Jamison'nun adı geçen çalışması, Andreasen'in çalışmasında olduğu gibi, yalnızca bir araştırmacı tarafından gerçekleştirildiği için sübjektif olması, kendi seçtiği vak'alardan yapılandırmamış görüşmeler yoluyla elde ettiği bilgilerden yola çıkarak oluşturulduğu ve belki de en önemlisi, bir kontrol grubu olmayışı ve toplam 47 vak'adan oluşu ve aşırı genelleme ile ulaştığı sonuçlar dolayısı ile eleştirilebilir.

Ludwig (1992), biyografik verilerden yola çıkarak, 20. YY'ın 1005 ünlü yazar ve san'atçısını incelediği büyük çalışmasında, yaratıcı mesleklere sâhip kişilerde - bu meslekleri Ludwig müzik, tiyatro ve edebiyat olarak belirlemişti- yaratıcı olmayan mesleklere kıyasla (askerlik, politika, fen bilimleri) psikopatolojinin varlığını ifade etmiş, şâirlerde depresyonun %57-66 oranında bulunduğunu, buna karşılık askerî mesleklerde bu oranın %5 olduğunu tesbit etmiştir. Sözü geçen çalışma New York Times Book Review'da 1960 ve 1990 yılları arasında yayınlanan kişilerin biyografilerinden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiş olup, üçüncü kişilerden alınan verilerle yapılan ve biyografi yazarının gözlem gücüne dayalı bu çalışmanın geçerliliği yönünde kuşkular doğurmuştur.

Ludwig (1994), kadınları inceleyen çalışmasında, ulusal kadın yazarlar konferansına katılan 59 kadın yazarı demografik veriler ile eşlenmiş bir kontrol grubu ile karşılaştırmış ve kadın yazarlarda %56 oranında depresyon tesbit etmiştir. Kontrol grubunda bu oran %14'te kalmıştır. Kadın yazarlarda intihar girişi mi %15 oranında tesbit edilmiş, bu oran kontrol grubunda %3 olarak bulunmuştur. Mani öyküsü ise %19 oranında belirlenmiştir.

Sözü geçen çalışmanın yalnız kadınlarda yapılmış olması ve yalnızca yaratıcılık ile ilişkili olabilecek bir meslek grubunun seçilmiş olması vak'aların rastgele değil seçilerek çalışmaya dâhil edilmesi yönünden eleştirilebilir.

Post (1994) san'at, siyaset ve bilimde dünyaca ünlü 291 kişinin ölüm sonrası yayınlanan biyografilerini, uygun olan verileri DSM III-R ölçütlerine dönüştürerek incelemiştir. Post'un çalışması yalnızca manik depresyon değil, bu dünyaca ünlü 291 kişide genel psikopatolojinin varlığını araştırmaktır. Bu veriler bu kişilerin post-mortem yayınlanan biyografilerine dayanılarak yazılmıştır ve %62 oranında affektif spektrum bozukluğu tesbit etmiştir.

Sonuç olarak "delilik ve dehâ" arasındaki bu tarihî kördüğümü çözmek için günümüze kadar yapılan çalışmalar, yöntemleri bakımından kuşku uyandırmaktadır. İstatistik bakımından iyi düzenlenmiş, yaratıcılığı tüm boyutları ile inceleyebilen yeni ölçüm araçlarının geliştirilmiş yeni ölçüm araçları ile geniş kapsamda farklı meslek gruplarında yapılacak kontrollü çalışmalar bu düğümün çözümüne ışık tutabilecektir.

Günümüzde elimizdeki veriler kültürün ve edebiyatın öne sürdüğü "deli dâhi" prototipini kabûl etmemize yetecek veri sunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- Andreasen NC (1987) Creativity and mental illness; prevalence in writers and their first degree relatives. *Am J Psychiatry*; 144(10):1288-92.
- Andreasen NC, Glick I (1988) Bipolar affective disorder and creativity: implication and clinical management. *Comprehensive Psychiatry*; 29(3):207-17.
- Erasmus (1780) Deliliğe Övgü. Hızır N, tercüme eden. 4. Basım 1992.
- Jamison KR (1989) Mood disorders and patterns of creativity in British writers and artists. *Psychiatry*; 52(2):125-34.
- Jamison KR (1995) Manic depressive illness and Creativity. *Sci Am*; 272(2):62-7.
- Jamison KR (2007) Manic Depressive Illness. Oxford University Press Second, edition Part III Psychological Studies. 379-406.
- Juda A (1949) The relationship between highest mental capacity and psychic abnormalities. *Am J Psychiatry*; 106(4):296-307.
- Lombroso C (1891) "The Man of Genius". Electronic version E-books and text archive of University of Toronto www.archive.org/details/manofgenius00lombuoft
- Ludwig A (1989) Reflections on Creativity and Madness. *Am J Psychother*; 43(1):4-14.
- Ludwig (1992) Creative Achievement and psychopathology: comparison among professions. *Am J Psychother*; 46(3):330-56.
- Ludwig A (1994) Mental illness and creative activity in female writers. *Am J Psychiatry*; 151(11):1650-6.
- Orr WD (2004) Virginia Woolf's Illnesses. Clemson University Digital Press, Chapter 14 .Virginia's suicide and aftermath", Chapter 15 "notes on diagnosis", 149-168.
- Post F (1994) Creativity and psychopathology. A study of 291 world famous men. *Brit J Psychiatry*; 165(2):22-34.
- Schlesinger J (2009) Creative Mythconceptions: A Closer Look at the Evidence for the "Mad Genius Hypothesis" *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*; Vol. 3, No. 2: 62-72